

Dr hab. Józef Tyburski, prof. UWM
Katedra Agroekosystemów i Ogrodnictwa
Wydział Rolnictwa i Leśnictwa
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

pt. „Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności”

autorstwa mgr Justyny Moniki Zwolińskiej

wykonanej pod kierunkiem dr hab. Sylwii Żakowskiej-Biemans, prof. SGGW

1. Podstawa opracowania

Niniejszą ocenę wykonano w związku z powołaniem mnie na recenzenta przez Radę Dyscypliny Technologia Żywności i Żywienia SGGW w Warszawie, w postępowaniu wszczętym w dniu 30 kwietnia 2019 r., w dziedzinie *nauk rolniczych*, w dyscyplinie *technologia żywności i żywienia*. Podstawą formalną recenzji jest pismo Przewodniczącego Rady Dyscypliny Technologia Żywności i Żywienia Pana Prof. dr hab. Mirosława Słowińskiego z dnia 1. sierpnia 2024 r., informujące o decyzji Rady Dyscypliny o powierzeniu mi opracowania recenzji.

2. Wybór problematyki badawczej

W rozprawie podjęto problem związany z dobrostanem zwierząt gospodarskich. Kwestia ta jest jednym z czynników różnicującym systemy produkcji rolnej. Historycznie rzecz biorąc systemy chowu zwierząt, również te stosowane od bardzo dawna, zawierały w sobie zarówno praktyki obecnie postrzegane przez konsumentów produktów zwierzęcych bardzo pozytywnie (np. wypas bydła, owiec, kóz, a także świń), jak i negatywnie (np. prowadzenie tuczu świń w małych kojcach). Jeszcze do niedawna, bo prawie do końca XX wieku, w polskich drobnotowarowych gospodarstwach rolnych powszechnie utrzymywano drób na wolnym wybiegu, natomiast obecnie znakomita większość tych gospodarstw całkowicie zarzuciła chów drobiu. Jednocześnie konsumpcja mięsa drobiowego wciąż rośnie. Wynika to z przeniesienia

chowie z gospodarskich podwórek do wielkotowarowych ferm prowadzących intensywną produkcję zwierzęcą, która najczęściej radykalnie zrywa z elementami dobrostanu zwierząt na rzecz efektywności ekonomicznej (bardzo duże zagęszczenie drobiu na jednostce powierzchni, brak wybiegów i dostępu do światła dziennego, brak możliwości przejawiania zachowań typowych dla gatunku – np. grzebania, machania skrzydłami itp.). Zmiany te zauważane są również przez konsumentów. Ci ostatni coraz częściej oczekują zachowania określonych standardów w chowie zwierząt, zaprzestania traktowania zwierząt jak rzeczy (wyłącznie jako środki produkcji), ale dostrzeżenia w nich istot żywych, którym należy zapewnić warunki chowu zgodne z wymaganiami gatunku. Dobrostan zwierząt budzi więc coraz szersze zainteresowanie społeczne, również w Polsce. Jest on ważny dla konsumentów z powodów etycznych, ale także z uwagi na wpływ warunków dobrostanu na jakość żywności pochodzenia zwierzęcego. Niestety, wiedza konsumentów na temat dobrostanu zwierząt jest niewielka, a ich postawy najczęściej nie znajdują wyrazu w zachowaniach konsumenckich. Stanowi to duże wyzwanie dla istniejących i nowych, dobrowolnych systemów znakowania żywności informujących o dobrostanie zwierząt gospodarskich, którego pomyślne funkcjonowanie zależy od zdolności stworzenia popytu na produkty wytworzone zgodnie z akceptowalnym społecznie poziomem dobrostanu.

Celem rozprawy mgr Justyny Zwolińskiej było określenie znaczenia postaw Polaków wobec dobrostanu zwierząt gospodarskich dla rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności. Mając na uwadze potrzebę rozwoju systemu znakowania żywności pochodzenia zwierzęcego w Polsce, jako formę dotarcia do konsumenta z informacją o warunkach dobrostanu zwierząt, należy uznać problematykę rozprawy doktorskiej za **trafnie dobraną. Wartość naukową rozprawy dodatkowo podnosi pionierskość tematyki badawczej oraz obszerna dokumentacja przeprowadzonych badań.**

3. Struktura rozprawy

Przyjęta forma rozprawy spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim. W pracy znalazły się następujące rozdziały: *Wstęp, Cel pracy, Wybrane koncepcje i teorie dotyczące pojęcia „dobrostan zwierząt”, Poziomy ochrony dobrostanu zwierząt gospodarskich w prawie Unii Europejskiej, Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt gospodarskich, Skłonność do zapłaty wyższej ceny za żywność wyprodukowaną z poszanowaniem dobrostanu zwierząt gospodarskich, Dobrowolne systemy znakowania żywności informacją o dobrostanie zwierząt gospodarskich, Wyniki badań własnych i ich omówienie, Dyskusja wyników, Podsumowanie i wnioski, Literatura, Załączniki*, a ponadto streszczenia w języku polskim i

angielskim. W całej pracy zamieszczono 114 tabel, 8 rysunków, 25 wykresów oraz załączniki. Rozprawa wraz z wykazem 437 pozycji piśmiennictwa oraz wykazem przytoczonych 56 pozycji aktów prawnych strategii politycznych i raportów organów publicznych, liczy w sumie aż 424 strony tekstu.

Generalnie rzuca się w oczy duża szczegółowość i stąd bardzo duża objętość rozprawy, a sam fakt zawarcia spisu treści na trzech stronach (zwykle jest to jedna strona), już świadczy o zamiłowaniu Autorki do detali. Bardziej syntetyczne podejście ułatwiłoby czytelnikowi poruszanie się po tekście rozprawy i wzmocniło klarowność przekazu.

4. Ocena merytoryczna

Wstęp, w przeciwieństwie do pozostałych rozdziałów jest wyjątkowo krótki, a w swej treści stanowi bardzo ogólnikowe wprowadzenie w tematykę. W *Celu pracy* przedstawiono zakres pracy i metody badań, co jest właściwym, szczegółowym wprowadzeniem w istotę rozprawy. Dużym plusem są tu trafnie dobrane i dobrze opisane metody badań. W rozdziale tym przedstawiono główne i szczegółowe hipotezy badawcze oraz klarownie opisano narzędzia badawcze zastosowane w badaniu własnym jakościowym (metodę zogniskowanych wywiadów grupowych). Opisano również narzędzia badawcze badania ilościowego, czyli metodę doboru próby, zakres tematyczny kwestionariusza, badania eksperymentalne metodą conjoint, a także analizę regresji logistycznej wykorzystaną do oceny skłonności zakupu produktów pochodzenia zwierzęcego oznakowanych informacją o dobrostanie zwierząt gospodarskich. Ponadto w rozdziale tym zawarto informacje, jakie zostały skierowane do respondentów własnych badań ilościowych.

W dalszej części pracy, w rozdziale 2, przedstawiono najważniejsze koncepcje dotyczące dobrostanu zwierząt gospodarskich. Opisano ich genezę i rozwój, zwracając przy tym uwagę na ich wielowymiarowość. Pokazano jaki miały one wpływ na współczesne definiowanie pojęcia dobrostanu zwierząt. Dyplomantka szczegółowo i klarownie omówiła wybrane koncepcje pojęcia „dobrostan zwierząt”. Zwróciła również uwagę, na ich przydatność do pomiaru poziomu dobrostanu zwierząt gospodarskich.

W rozdziale 3 omówiono zakres normatywny prawa wspólnotowego regulujący ochronę zwierząt gospodarskich, a także zawarto ocenę jego funkcjonowania. Zdefiniowano w nim również pojęcie „wysokich standardów dobrostanu zwierząt gospodarskich”, obowiązujące w przepisach prawa UE. Podkreślono przy tym wyjątkowość wyżej wspomnianego wysokiego poziomu ochrony zwierząt gospodarskich, jaki ma miejsce w systemie prawa Unii Europejskiej (UE).

Rozdział 4 poświęcono opisowi postaw konsumentów wobec dobrostanu zwierząt gospodarskich. Uwzględniono w nim między innymi czynniki przyczyniające się do powstawania określonych postaw wobec koncepcji dobrostanu zwierząt. Opisano również stan wiedzy konsumentów o dobrostanie zwierząt gospodarskich, jako element postawy wobec dobrostanu.

Logiczną kontynuacją powyższego rozdziału jest kolejny rozdział, traktujący o skłonności konsumentów do zapłaty wyższej ceny za żywność wyprodukowaną z zachowaniem zasad dobrostanu zwierząt. Omówiono tu kluczowe w tej pracy zagadnienie czynników wpływających na postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt. Na podstawie przeglądu piśmiennictwa krytycznie opisano skłonność konsumentów do zapłacenia określonej ceny za żywność, a pośrednio prowadzenie chowu zwierząt, z poszanowaniem zasad dobrostanu.

Szczegółowo opracowany przegląd piśmiennictwa, zawarty w rozdziałach od drugiego do piątego, kończy rozdział 6, charakteryzujący dobrowolne systemy znakowania żywności informujące o dobrostanie zwierząt gospodarskich. Jest on logicznym rozwinięciem, a zarazem podsumowaniem treści poprzednich rozdziałów. Rozdział ten zamyka część teoretyczną rozprawy, omawiając kwestie dobrowolnych systemów znakowania żywności informacją o dobrostanie zwierząt gospodarskich.

W sumie rozdziały od 2 do 6, wyczerpująco wprowadzają Czytelnika w zagadnienia będące istotą rozprawy doktorskiej. Poświęciła im Autorka w sumie aż 89 stron tekstu.

Rozdział 7 *Wyniki badań własnych i ich omówienie*, szczegółowo prezentuje uzyskane wyniki badań. Rozdział ten rozpoczynają krótko i trafnie zaprezentowane wyniki badań jakościowych, charakteryzujące postawy młodych Polaków wobec dobrostanu zwierząt gospodarskich. Następnie, w kolejnym podrozdziale, Autorka szczegółowo przedstawiła wyniki badań ilościowych. W podrozdziale tym uwidacznia się to co najważniejsze: dobrze zaplanowane, starannie przeprowadzone oraz obszernie opisane wyniki badań własnych. Wyniki przedstawiono w postaci czytelnych wykresów oraz tabel. Interpretacja wyników nie budzi zastrzeżeń, przeciwnie wskazuje na zdolność Autorki do zachowania krytycyzmu i obiektywizmu. Warto również podkreślić, że przedstawiając wyniki badań ilościowych, w tabelach zamieszczono wyniki oceny statystycznej.

Bardzo dobrze napisany jest rozdział 8 *Dyskusja wyników*. Rozdział ten najpełniej świadczy o dogłębnym zrozumieniu istoty tematyki badawczej podjętej przez Doktorantkę. Wyniki dociekań własnych skonfrontowano z danymi zawartymi we właściwie dobranym, bardzo obszernym piśmiennictwie. W sposób jasny, klarowny zobrazowano punkt widzenia i

postawy polskich konsumentów wobec dobrostanu zwierząt gospodarskich, w kontekście postaw konsumentów z innych krajów, opisanych w literaturze przedmiotu.

Rozdział końcowy *Podsumowanie i wnioski* od strony merytorycznej nie budzi zastrzeżeń. Co ważne, znajduje się w nim odniesienie do hipotez badawczych postawionych na początku rozprawy. Co prawda można oczekiwać, że podsumowanie będzie napisane bardziej syntetycznie, ale syntetyczny sposób pisania najwyraźniej obcy jest Autorce rozprawy. Same wnioski, chociaż mają swe oparcie w wynikach badań i są merytorycznie uzasadnione, również napisane są w zbyt rozwlekły sposób. Na przykład wniosek nr 3 rozpoczęto od słów „Zwraca się jednak uwagę”...

Natomiast za bardzo ważne, trafne i celne uważam rekomendacje dotyczące tworzenia dobrowolnych systemów znakowania żywności informujące o dobrostanie zwierząt gospodarskich. Jest ich aż 23, a właściwie więcej, gdyż niektóre rekomendacje nie zostały wyodrębnione: np. rekomendacja nr 9 zawiera *de facto* dwie rekomendacje (sugeruje, po pierwsze, że same publiczne interwencje finansowe (dotacje) nie powinny być jedynym rodzajem zachęt finansowych do stosowania zasad dobrostanu zwierząt gospodarskich w praktyce, a po drugie, że organy publiczne powinny wprowadzać rozwiązania prawne służące rozwojowi dobrowolnych systemów znakowania żywności informujących o dobrostanie zwierząt gospodarskich). Podobnie rekomendacja nr 13 składa się z dwóch rekomendacji (stwierdzając, że lokalność i pochodzenie produktów, zwłaszcza mięsa, odgrywa dużą rolę w ocenie dobrostanu zwierząt gospodarskich przez konsumentów, oraz sugestie ewentualnego rozszerzenia w/w atrybutów o wykorzystanie starych i rodzimych ras zwierząt). Z kolei w rekomendacji nr 14 stwierdzono, że „W przypadku polskich konsumentów sugerowane jest użycie jednego znaku (nie stopniowanego), co nie w pełni znajduje uzasadnienie w wynikach badań własnych Autorki.

Rozprawę zamyka rozdział *Literatura*, na który składa się 437 pozycji piśmiennictwa krajowego i zagranicznego. Są one właściwie dobrane, opisując stan wiedzy z zakresu podjętej problematyki badawczej dobrostanu zwierząt gospodarskich. Tak obszerny wykaz piśmiennictwa jednoznacznie dowodzi bardzo dobrej znajomości tematyki badawczej przez Doktorantkę. Nie mniej ważnym jest, że potrafiła Ona umiejętnie wykorzystać zgromadzone piśmiennictwo do interpretacji wyników badań własnych.

5. Ocena strony edytorskiej rozprawy

Ogólnie rzecz biorąc rozprawa jest napisana poprawnym językiem, z zachowaniem staranności w doborze słów, ale jest zbyt rozwlekła. Skrócenie objętości pracy mniej więcej o

połowę, zdecydowanie poprawiłoby komunikatywność zawartego w niej przekazu. Ponadto chciałbym zasugerować Autorce formułowanie krótszych zdań. To samo dotyczy również słów kluczowych, z których ostatnie liczy 12 wyrazów. Ponadto tekst pracy robi wrażenie jakby w ostatniej chwili czyniono w niej poprawki i korekty, co skutkuje niedoróbkami, typu brak lub nadmiar znaków interpunkcyjnych (w szczególności dotyczy to kropek), urwane myśli, pominięte słowa, itp..

Mam też kilka uwag/pytań dotyczących poprawności niektórych z użytych pojęć, a między innymi: czy właściwym jest zamienne stosowanie pojęć chów i hodowla? Wątpliwości budzi poprawność użycia słowa „brak”. M.in. jakie zdaniem Autorki jest znaczenie słowa „brak” w wyrażeniu użytym w rekomendacji nr 15: „Warte jest także rozważenie umieszczania obok znaku informacji dodatkowych zalecane są zwłaszcza informacje dotyczące **braku podawania pasz z GMO oraz antybiotyków**? Czy naprawdę chodziło Pani o **brak** pasz z GMO i antybiotykami, czy raczej o pasze **wolne od** GMO i antybiotyków? W kilku fragmentach pracy przydałby się również użycie bardziej jednoznacznych, precyzyjnych sformułowań. Przykładowo na str. 119 użyto określenia „małe zagęszczenie hodowli”? O co właściwie chodzi: o niewielką liczbę ferm na określonym obszarze, o niewielką obsadę zwierząt na jednostce powierzchni, a może o jedno i drugie? Na str. 130 napisano ... „sposób żywienia zwierząt”, a chodzi raczej o rodzaj pasz. Na str. 173 napisano: ... chęć posiadania wiedzy, a może jednak chęć dowiedzenia się? Czy według Autorki tytuł wykresu nr 21 jest prawidłowo sformułowany?

6. Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska Pani mgr Justyny Moniki Zwolińskiej to bardzo wymagające zadanie badawcze, na co składa się bardzo obszerny zakres badań. Nie bez znaczenia jest też fakt, że podjęta tematyka ma charakter pionierski w naszym kraju. Doktorantka prawidłowo przeprowadziła szeroko i kompleksowo zakrojone badania własne. Uzyskane wyniki zostały poddane wyczerpującej analizie oraz krytycznej konfrontacji z trafnie dobranymi pozycjami piśmiennictwa.

Reasumując, stwierdzam, że przedstawiona przez Panią mgr Justynę Monikę Zwolińską rozprawa doktorska pt. „Postawy konsumentów wobec dobrostanu zwierząt hodowlanych jako determinanta rozwoju dobrowolnych systemów znakowania żywności”, spełnia warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki” z dnia 14 marca 2003 roku oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zm.) oraz o przepisy wprowadzające Ustawę Prawo o szkolnictwie

wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669 z późn. zm.), wobec powyższego wnoszę do Rady Dyscypliny Technologia Żywności i Żywienia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Olsztyn, 7.10.2024 r.

Dr hab. Józef Tyburski, prof. UWM